

Die kairos van die New Age: 'n Kultuurhistoriese skets

L F Schulze

Potchefstroomse Universiteit vir CHO

Abstract

The kairos of the New Age movement: A cultural historical outline

The precursor of the *New Age* movement was theosophy. With the foundation of the Theosophical Society (1875) certain basic ideas inherent in Western thought were restated in a new context. In the cultural climate of the 1880s notions of a subjective, anti-positivist stance, tending towards mysticism, were common, especially among the symbolists. In this respect the symbolists were reflecting a cultural and intellectual climate that facilitated the emergence of theosophy. In our century two currents have led toward the *New Age* movement: firstly, the persisting influence of theosophists especially that of Bailey and, secondly, the intensified statement of symbolist ideas and ideals.

1. INTENSIE EN OMLYNING VAN DIE ONDERWERP

Die term 'kairos' word hier gebruik in die sin van 'geleentheid' of 'geskikte tyd' (vgl Louw & Nida 1988:247, 629). Met hierdie omlýning word betoog dat die *New Age* nie uit die blou lug geval het nie, maar dat sy verskyning in die ontwikkeling van die Westerse kultuur voorberei is.

New Age is moeilik definieerbaar. Dit is nie 'n organisasie nie, ook nie 'n beweging in die sin van byvoorbeeld die Voortrekkerbeweging of die Padvinderebeweging nie. Dit is eerder 'n kwasigodsdienstige geestesstroming, 'n lewens- en wêreld-

beskouing wat onder die voorteken van die astrologie glo dat die wêreld 'n nuwe tydperk van vrede en voorspoed tegemoet gaan – die sogenaamde tydperk van die Waterdraer ('the age of Aquarius'). Hierdie denkbeeld word met variasie deur losstaande persone en organisasies gepropageer – mense en groepe wat 'saam asem haal' (Ferguson 1983:19).

Die ontstaan van die *New Age* is nie net te wyte aan die feit dat Oosterse ghoe-roes hulle ná die Tweede Wêreldoorlog in toenemende mate in die Weste gevestig het nie. Met hulle leer het hulle inderdaad 'n lugleegte in die gesekulariseerde Weste gevul. Dit is egter nie al nie. Hulle denkbeelde het ook aangesluit by tendense wat in die Westerse kultuur self teenwoordig was.

Die teosofie was een van die prominente voorlopers van die *New Age*. Daarom kom die teosofiese opvatting hier eerstens kernagtig ter sprake. Tweedens word aangetoon dat die bodem waarin die teosofie ontspruit het, reeds deur elemente in die Westerse kultuur voorberei is. Vervolgens word die invloed van die teosofie en van teosowe op leidende figure van die *New Age* aangetoon. Tegelykertyd is laat-negentiende-eeuse denkbeelde in ons eeu sterker beklemtoon. Dit, tesame met die teosofiese invloed, het die *kairos* vir die ontstaan van die *New Age* geskep.

'n Skets is uiteraard onvoltooid. Dit is nie meer as 'n rowwe potloodtekening van iets wat later 'n skildery met kleur en perspektief sal word nie. Calvyn gebruik dieselfde beeld in sy siening van die verhouding Ou en Nuwe Testament (kyk Parker 1982:142-148). Hier word – soos by alle mensewerk (vgl 1 Kor 13:9, 12) – uiteraard met die skets volstaan. Dit bied bowendien aan die skrywer die voordeel om die baie wat hy nie weet nie, nie 'in die prentjie' te bring nie.

'n Historiese skets van die *New Age* kan uit verskillende perspektiewe onderneem word, byvoorbeeld die godsdienstige, filosofiese, ekonomiese, sosiale, sielkundige en estetiese. Omdat kunstenaars op interessante wyse die gees van hulle tyd vergestalt, word hier aan laasgenoemde perspektief aandag gegee. Hierdie perspektief word verder vereng deur net die aandag te vestig op 'n groep skilders en met name Franse skilders van die laat-negentiende eeu wat as die *Symboliste* bekend staan.

'n Definiëring van 'simbolisme' is problematies (vgl Van der Elst 1990:3-5). Dit was oorspronklik 'n beweging wat onder Franse letterkundiges (Baudelaire, Mallarmé) begin het en spoedig na ander lande versprei het en ook in die ander kunste uitdrukking gevind het (in die Franse skilderkuns by Gauguin, Moreau, Aurier e.a). Kenmerke van simbolisme is: individualisme, verset teen naturalisme en positivisme, ontwyking van die werklikheid deur die toevlug na die droom as realiteit, pessimisme, irrasionaliteit en mistisisme. Enkele Symboliste word hier bloot as klankborde van die denkklimaat van die einde van die vorige eeu ter sprake gebring.

Verder kom 'n paar filosowe en musici – soms slegs by name – wat die Symboliste beïnvloed het, ook aan die orde.

2. DIE TEOSOFIEVERENIGING

2.1 Die Vereniging se doelstellings

Helena Petrovna Blavatsky, gebore Hahn (1831-1891), was die dryfkrag agter die Teosofievereniging. Saam met H S Olcott en W Q Judge het sy die Vereniging in 1875 in New York gestig. Op die stigtingsvergadering was sestien persone teenwoordig (Fussell sa:3; Kok 1961:360). Die opset was om 'n beweging op dreef te kry wat godsdien, wetenskap en wysbegeerte sintetiseer. Die nuwe kennis wat wesentlik maar 'ou wysheid' in 'n nuwe gedaante was (vgl Besant 1905), moes die mensdom in 'n broederskap saamsnoer en hulle latente kragte in die skepping van 'n glansryke toekoms inspan (vgl Blavatsky 1877, Vol 1 pef:viii).^{*} Hierdie opset word duidelik verwoord in die doelstellings van die Vereniging, wat in 1878 soos volg geformuleer is (Fussell sa:4):

Het vormen van de kern eener Universeele Broederschap in den ruimsten zin des woords.

De studie van oude en hedendaagsche godsdiensten, van wijsbegeerte en wetenschap, en het aantoonen van het groote belang eener zoodanige studie.

Het onderzoek van de onverklaarde natuurwetten en van de psychische vermogens, die nog in den mensch sluimeren.

Blavatsky (1877, Vol 1:vii) vat dié taak van die Teosofievereniging soos volg saam: 'Our work, then, is a plea for the recognition of the Hermetic philosophy, the anciently universal Wisdom-Religion, as the only possible key to the Absolute in science and theology.' Hier kom die naam 'teosofie' vandaan – Theo-sophia: 'God-wysheid', 'Godskennis' of 'wetenskap van God' (Besant 1922:300).

* 'Isis unveiled' begin met 'n 'Preface' en 'n hoofstuk getitel 'Before the veil', wat albei met klein Romeinse syfers genommer is. Om verwarring in die literatuurverwysings te voorkom word hierdie twee gedeeltes as *pref* en *veil*, gevolg deur die bladsynommer, aangedui. Die eerste bladsy van die 'Preface' is nie genommer nie, terwyl die volgende bladsy as 'vi' genommer is. Daarom word die eerste bladsy bloot as *pref* tussen hakies aangedui.

2.2 Die inhoud van die wysheid

2.2.1 Die teologies-kosmologiese aspek

In die panteïstiese sisteem van die teosofie vloei teologie en kosmologie (resp kosmogonie) ineen. Die heelal is immers 'n uitstraling van *Sat*, van *Dit*, van die Godheid of die onuitspreeklike Een (Kok 1961:360). Hoe alles volgens die teosofie in mekaar sit, verduidelik Fussell (1911:407):

It postulates one eternal, immutable, all-pervading principle, the root of all manifestation. From that one existence comes forth periodically the whole universe, manifesting the two aspects of spirit and matter, life and form, positive and negative...Those two aspects are inseparably united, therefore all matter is ensouled by life while all life seeks expression through forms. All life being fundamentally one with the life of the Supreme Existence, it contains in germ all the characteristics of its source, and evolution is only the unfolding of those divine potentialities brought about by the conditions afforded in the various kingdoms of nature.

Die sigbare heelal is maar 'n klein veld van hierdie evolusie. Bokant die sigbare wêreld lê nog hoër vlakke waar evolusionêre ontwikkeling plaasvind. Dit is vlakke wat in stygende graad steeds meer verfynde vorms van materie bevat. Soos eter die digste vastestof deurdring, so deurdring materie, wat 'n nog fyner substansie as eter is, die eter self.

Die verskillende grade van materie vorm sewe onderskeie gebiede wat die sewe vlakke of sfere (*planes*) van die heelal genoem word. Die fisiese is die digste, die volgende is die eteriese of astrale vlak (vgl Tolsma 1957:645). Nog subtieler en fyner as die astrale is die mentale vlak. Die vier hoër geestelike vlakke is slegs name – behalwe vir die ingewydes (Fussell 1911:407).

2.2.2 Die antropologiese aspek

Die mens is deel van die kosmos en die kosmiese proses. Gevolglik is hy ook besig om te ontwikkel na 'n volmaakte manifestering van die latente goddelike eienskappe wat in hom aanwesig is. Wanneer hy hierdie volmaaktheid bereik, sal die mens oor goddelike krag en volle kennis van die sigbare en onsigbare kosmos beskik. Die mens benodig 'n fisiese liggaam om op die fisiese vlak te werk. So benodig hy ook liggame wat bestaan uit die fyner vorms van materie wat in die hoër vlakke aangetrof word. Die mens is tans juis besig om sodanige fyner liggame saam te stel.

Die meerderheid doen dit onbewus; slegs die gevorderdes van die menslike ras ver-
rig hierdie taak bewustelik.

Die fisiese liggaam is gevolglik nie die enigste liggaam wat die mens gebruik
nie. In samehang met die fisiese liggaam en wedersyds mekaar deurdringend, het hy
'n astrale liggaam waarmee hy voel en begeer en ook 'n mentale liggaam waarmee
hy dink. Op die huidige stadium van evolusie is hierdie drie liggame redelik goed
ontwikkel en vorm dit die gewone werkinstrumente van die mens. Die astrale en
mentale liggame is egter nog nie so georganiseer dat die mens deur hulle direk ken-
nis kan neem van wat op hierdie twee onderskeie vlakke aangaan nie. By die mees-
te mense werk hierdie twee hoër liggame alleen in verbinding met die fisiese ligg-
gaam. Enkeles het egter reeds die sintuie ontwikkel wat tot die hoër liggame be-
hoort. Fussell (1911:407) verduidelik: 'The phenomena of clairvoyance, telepathy,
prophetic dreams, etc., are merely manifestations of the activity of those finer sen-
ses. Unreliable at first, like the infant's vision, they can be developed and trained,
until the subtler worlds stand as an open book before the man.'

Die ontvouing van die mens se kragte geskied volgens die teosowe stadig en
geleidelik. Daarom is herhaalde reïnkarnasies nodig – 'each life on earth being like
a day in school' (Fussell 1911:408). Met die dood laat die mens sy fisiese liggaam
agter en gaan, omkleed met die fyner astrale en mentale liggame, 'n tyd van loutering
en geluk binne. Nou word die ervarings van die vorige lewe geassimileer en veran-
der in vermoëns. As die werk afgehandel is, lê die mens sy uitgediende astrale en
mentale liggaam agtereenvolgend af om homself met 'n nuwe liggaam te omkleed en
na die aarde terug te keer om sy werk te hervat waar hy daarmee opgehou het.

Omdat die mens tydens sy lewe so behep is met die stoflike dinge, onthou hy nie
sy vorige bestaan nie. Sodra hy egter na homself inkeer en homself as siel ken, ont-
vou die vorige lewens voor sy geestes oog.

2.2.3 Die evolusionêre aspek

Al vier die domeine of koninkryke van die natuur is onderworpe aan evolusie. Dit
beteken dat die voortstuwende goddelike lewe vanaf die primitiewe minerale
koninkryk deur die vegetatiewe en die dierlike vorms na die menslike domein
beweeg. Evolusie word egter nie net op die fisiese vlak aangetref nie – al die kos-
miese vlakke is in die ontwikkelingsproses ingesluit.

Die teosowe meen verder dat evolusie volgens die wet van *karma* plaasvind: Dit
is die *wet van oorsaak en gevolg*, wat inhou dat elke begeerte, gedagte en handeling
van die mens onverbidlik 'n gevolg voortbring. Die Bybel leer volgens hulle ook

hierdie wet, want daar staan in Gal 6:7 geskryf: ‘...want net wat die mens saai, dit sal hy ook maai’ (kyk Fussell 1911:408).

Elke aardse lewe is die gevolg van ’n vorige lewe en bepaal op sy beurt die kwaliteit van die volgende lewe. Daarom is die ideaal om so te lewe dat toekomstige inkarnasies vooruitgang sal beteken totdat die mens aan die aardse finaal ontsnap en in die onbewustheid van *Sat* opgaan. So word die toestand van *nirwana* bereik en die gedwonge reïnkarnasies beëindig (vgl Besant 1905:292; Kok 1961:390).

Vanweë die innerlike spanning tussen evolusie en *karma* (wat ook regressie kan inhou – kyk Blavatsky 1877, Vol 1:346, 357), het latere teosowe die aksent sterker op ’n konsekwente progressie geplaas. Bailey (1979:116) skryf: ‘[T]he life of God passes into the human kingdom, and becomes subject to the Law of Rebirth and not the law of Transmigration.’

Die Hindoes sien die ewige sirkel van geboorte, lewe en dood (*samsara*) as ’n soort noodlot, ‘the sorrow of successive birth’ (Blavatsky 1877, Vol 1:346), waaruit die mens ten alle koste met ’n goeie lewe moet probeer ontsnap. Fussell (1911:408) is egter baie meer optimisties in sy benadering oor *karma*: ‘This makes perfection possible, for knowledge is power, and when man knows the law and works with it, he can produce any result he chooses, he becomes master of his own destiny.’

3. DIE VOORBEREIDE WESTERSE BODEM

Blavatsky (1877, Vol 1:pref) beweer dat die teosofiese leer in die Ooste aan haar oorgedra is. Volgens haar het die Mahatma’s (die groot leermeesters van Tibet) haar in die ou Oosterse wysheid ingelei en die diepste lewensraaisels aan haar verklaar (Kok 1956:660). So groot is haar bewondering vir die Oosterse wysheid dat sy Plato as verteenwoordiger daarvan sien en sy filosofie teken as ‘the most elaborate compend of the abstruse systems of old India...’ (Blavatsky 1877, Vol 1 veil:xi).

Of Blavatsky se siening van Plato meriete het, is nie hier ter sake nie. By die feit dat Plato in verband met die Oosterse wysheid genoem word, word hier verder aangeknoop. Hier word aangedui dat daar inderdaad elemente in die Oosterse denke is wat ook ’n lang geskiedenis in die Weste agter die rug het. Hierdie gemeenskaplike denkbeelde het bygedra tot die voorbereiding van die toneel waarop die teosofie in 1875 verskyn. Naas die ‘ou’ denkbeelde was daar in die laat-negentiende eeu in die Weste egter ook ‘tydgenootlike’ opvattinge wat die koms van die teosofie voorberei het.

3.1 Die Westerse tradisie

3.1.1 Okkultisme

Die okkultisme maak aanspraak op geheime kennis van 'n dieper (hoër) werklikheid wat langs buitengewone kenkanale verkry word, net aan ingewydes bekend is en hulle tot buitengewone prestasies sou lei. Venter (1990:52-53) wys tereg daarop dat okkultisme reeds in die vroeg-Christelike tyd in die Gnostiek teenwoordig was en weer tydens die Renaissance prominent geword het. 'n Studie van die okkulte en verkryging van okkulte kennis is een van die doelstellings van die Teosofievereniging soos hierbo aangehaal.

3.1.2 Mistiek

Die mistiek, dit wil sê die direkte ervaring van die Absolute, wat die teosowe propageer, is 'n universele verskynsel. Dit is een van die pylers van die Oosterse godsdienste. By die Jode verskyn die mistiek reeds in hulle apokaliptiese literatuur (bv die Henogboeke) en beleef dit 'n bloei in die *Kabbala* gedurende die Middeleeue. Dit lê ook ingebed in die Westerse beskawing en was deur die eeue 'n randverskynsel van die Christendom. (Vir dokumentasie kyk Scholem 1978; Cox 1983; Happold 1984; Gatta 1987.)

3.1.3 Polêre teenstellings

Die polêre teenstellings in die werklikheid, so grondliggend aan die Chinese wêreldbeskouing (Taoïsme), word in die teosofie terug gevind: '...the primal duality, making the two poles of nature between which the web of the universe is to be woven – life-form, spirit-matter, positive-negative, active-receptive, Father-Mother of the Worlds' (Besant 1922:301; vgl Fussell 1911:407). Hierdie gedagte van teenoorgesteldes as bestanddeel van die wêreld kom egter ook by Plato en by die Gnostiek voor (Berger 1984:527, 529).

In sy 'Symposium' (Vol 15:189c-193d) verklaar Plato die liefdesverlange van die man na die vrou en omgekeerd as 'n strewe om die menslike natuur te heel deur terug te keer tot die oerwese. Die analogie met die Kabbalistiese opvatting van die androgiene oer-Adam (*Adam kadmoon*) is opvallend. Berger (1984:527) bied die volgende vertaling van Plato se uitspraak: 'Seit so alter Zeit also ist das Liebesverlangen zueinander den Menschen angeboren; es will die Urwesen wiedervereinen und versucht, *aus zweien eins zu machen* und die menschliche Natur zu heilen' (klem toegevoeg).

In die leer van die *New Age* keer die gedagte in sy hoofsaaklik Chinese gestalte terug: die soeke na ewewig (*CHi*) tussen *Yin* (die passiewe, negatiewe, vroulike) en *Yang* (die aktiewe, positiewe, manlike) (De la Guerre 1991:85-86).

3.1.4 Een wêreldgodsdien

Die teosofiese ideaal van één sinkretistiese wêreldgodsdien is ook nie nuut nie – dit was reeds die ideaal van die Manicheërs (kyk Quispel 1959:558-560).

3.1.5 Evolusionisme

Die aanknopng by elemente van die Westerse wetenskap, by name die evolusionisme, gee aan die teosofie deels 'n Westerse stempel – al word die evolusieleer weer verbind met Oosterse mites en spekulasies (kyk Blavatsky, veral 1877, Vol 1:294-303; Vol 2:251-582; 1908:44; Ryan 1975:55-60).

3.1.6 Reïnkarnasie

Transmigrasie of reïnkarnasie is 'n tipies Oosterse leer. Tog is dit nie uitsluitlik Oosters nie. Reeds 500 v C is dit ook op Westerse bodem, veral in Suid-Italië, deur die Pythagoreërs geleer. Later het dit in Plato se filosofie weerklank gevind. Met die vestiging van die Christendom het hierdie leer uit die Westerse kultuur verdwyn tot dat die teosowe dit weer vanuit die Ooste na vore gebring het.

3.2 Die kulturele konteks omstreeks 1880: Die droom as werklikheid

3.2.1 Europa

3.2.1.1 'n Tydgenoot van Blavatsky

Die Teosofievereniging is in 1875 gestig. 'n Jaar later skilder die Franse kunstenaar Gustave Moreau (1826-1908) *The apparition*. Die skildery word soos volg beskryf (Schulze 1991:23): 'Dit het 'n Bybelse verwysing met as onderwerp die verskyning van Johannes die Doper aan Salome. Die piktorale styl is nie nuut nie; dit is eklekties in dié sin dat dit gebruik maak van "moderne" motiewe sowel as van Bisantynse versierings, Boeddhistiese figure en so meer; dit is suggestieryk; dit is 'n visioen of 'n droombeeld.' Moreau het dikwels die ideale vrou in sy werke vergestalt en 'n voorliefde vir Bybelse en mitologiese onderwerpe gehad (Cassou 1984:107-108).

J K Huysmans, 'n bekende naturalistiese skrywer, sê na aanleiding van 'n kunstuitstalling in 1880 die volgende: 'M. Moreau has been seized by an enthusiasm for

the hieratic arts of India; and, from the two currents of Italian art and Hindu art, he has...disengaged an art which is peculiarly his own...' (Huysmans, in Lucie-Smith 1988:64).

Hierdie bepaalde voorbeeld uit die geskiedenis sê moontlik meer as 'n lang betoog. Die ooreenkomste met die teosowe en hulle manier van doen is ooglopend. Die gebruik van Bybelse motiewe wat verbeeldingryk in 'n ander konteks oorgebring en met Oosterse elemente gekombineer word, soos in *The apparition*, word ook in die werke van Blavatsky, Besant en Bailey gevind (kyk bv Blavatsky 1877, Vol 2:405; Besant 1905:35-37; 41-43; Bailey 1979:79, 87, 141; kyk ook *The Aquarian gospel of Jesus the Christ*). Moreau het 'n entoesiastiese belangstelling gehad in die priesterkuns van Indië en die teosowe in die priesterlike leer van Indië.

3.2.1.2 Die Simboliste

Moreau het tot 'n groep Franse kunstenaars behoort wat as die Simboliste bekendstaan. Hulle en hulle geesgenote dwarsoor Europa het die gangbare positivistiese wetenskap en die materialisme van die masjieneeu verwerp en probeer ontvlug in die subjektiewe – die intuïtiewe sfeer.

Mathews (1986:19) som die geestesklimaat wat in die laaste kwart van die vorige eeu in Europa geheers het, soos volg op:

The epistemological premise of nineteenth-century science was positivist: knowledge was believed to be gained objectively through the analysis and observation of exterior reality, with the result that the spiritual realm lost much of its legitimacy. In Paris around 1886, the Positivist stance began to be questioned. According to the Symbolists, the 'truth' did not lie in mere appearances, nor in objectivity. Knowledge and understanding of the world were thought, once again, to be based on spiritual values, whether these values came from within oneself or existed as absolutes in another realm. In either case, the path to knowledge lay in one's subjectivity...Therefore, dreams, visions, and other subjective phenomena were considered to be more real than what our senses perceive of the outside world.

Plato (427-347 v C), Plotinus (204-270) en Swedenborg (1688-1772) was hulle filosofiese leidsterre. Veral laasgenoemde se korrespondensieteorie was vir die Simboliste 'n lewensbeskoulike model. Daarvolgens het alles in die wêreld 'n goddelike doel en 'n geestelike betekenis, 'n ooreenkoms met die onsigbare wêreld (Sewall 1910:64-81; Mathews 1986:28-30). So herleef Plato se leer van die twee wêreldes by Swedenborg in 'n Christelik-mistieke gedaante.

Die belangstelling in die hoëre wêreld was ooglopend. Gedurende die dekade 1880-1890 was daar weinig digters en ander kunstenaars wat nie geswig het voor die versoeking om die geheime van die geesteswêreld te verken nie (Mathews 1986:23; vgl ook 24-42; Van der Elst 1990:5,9-10; Rookmaaker 1961:300). Naas Plato, Plotinus en Swedenborg het die Simboliste ook by Hegel, Schopenhauer en Wagner aanklank gevind. Hierdie drie figure het in dieselfde intellektuele klimaat as die Simboliste gewerk.

3.2.13 Simboliste en filosowe

Hegel (1770-1831) het die Simboliste aangespreek (Mathews 1986:30-31, 33). Sy filosofie is in sommige opsigte ook verwant aan die teosofie. Dit geld veral die panteïstiese evolusiegedagte. Fussell (1911:407) beskryf die kosmiese evolusiegedagte van die teosofie sô: 'The materials being thus prepared, the divine life begins the evolution of consciousness, building for itself forms on the various planes, passing slowly through the elemental, mineral, vegetable, and animal kingdoms, and finally reaching self-consciousness and individualization, when it passes into the human stage.' In hierdie aanhaling hoor 'n mens tipies teosofiese taal ('planes', 'kingdoms') en die dialektiek ontbreek. Tog is die analogie met Hegel se panteïstiese filosofie ooglopend: die gedagte dat die Absolute Gees deur die dialektiese proses (tese-anti-tese-sintese) eindelik tot selfbewussyn kom.

Schopenhauer (1788-1860) was die filosoof wat die Simboliste die sterkste beïnvloed het (Mathews 1986:31). Sy filosofie was, nes dié van Kierkegaard, in 'n sekere sin 'n reaksie op Hegel. Teenoor Hegel se opvatting van die redelikheid of denkbareheid van alle syn stel Schopenhauer die nie-redelike lewenswil of lewensdrif as diepste verklaring van die werklikheid. Die onversadigbare lewenshonger lei onvermydelik tot lyding – 'n gedagte wat ten nouste by die Boeddhistiese denke aansluit. Soos die Boeddhiste, leer Schopenhauer dat die mens homself van die lyde deur toenemende insig en lewensontkenning moet bevry (Feisser 1961:98-99).

Die kunstenaar as genie is in staat om hom van die lewenswil tydelik te bevry en 'n kunswerk as belangelose kontemplasie voort te bring. Die bevryding geskied by wyse van ekstase: 'By a species of ecstasy – a negation of the limits of reason, that is, of personality – artistic genius is able for a moment to identify itself with the archetypal idea, and thus to escape from the dominion of Will' (Schopenhauer, in Mathews 1986:38). Dit is geen wonder dat Schopenhauer so 'n sterk invloed op die Simboliste gehad het nie. As gevolg van hulle mistieke oriëntasie was ekstase vir hulle van kardinale belang.

3.2.1.4 Wagner en die Simboliste

Schopenhauer se filosofie en veral sy beskouing oor musiek as die hoogste van alle kunsuiting was vir Richard Wagner (1813-1883) die wysgerige regverdiging van sy eie kunstenaarskap. In 'Was nützt diese Erkenntnis?', 'n byvoegsel by 'Religion und Kunst', besing Wagner in gloeiende taal die filosofie van Schopenhauer as die enigste grondslag vir alle verdere geestelike en sedelike kultuur (kyk Kapp 1918:232-233; Chamberlain 1910:202-206; Wagner sa:692-695). Die bewondering vir Schopenhauer het konkrete gestalte in Wagner se 'Tristan und Isolde' (1859) aangeneem (Kapp 1918:194-195).

In 'Religion und Kunst' trek Wagner te velde teen die 'dogmatiese kerke' wat die diepste grondslag van elke ware godsdiens – die erkenning van die gebrekkigheid van die vlietende wêreld – misken. Juis in die kuns word hierdie religieuse waarheid deur allegoriese beelde na vore gebring. Om die degenerasie van die mensheid af te weer, bepleit hy ten slotte die stigting van verenigings vir vegetariërs, dierebeskerming en vrede (Kapp 1918:232).

Wagner was vir die Simboliste *die* komponis, 'n inspirasie vir hulle eie skeppings. Sy opvatting word in hulle tydskrifte bespreek (kyk bv Mathews 1986:11) en sy invloed is in die skilderye van De Groux, daardie 'powerful evoker of tragic dreams', baie sterk (Mathews 1986:118). Hy was die kunstenaar wat die vroeg-Romantiese ideaal van 'n versmelting van die kunste in sy 'Gesamtkunstwerk' teoreties vergestalt het. Konkreet het dit vorm aangeneem in die musiekdrama, waar poësie, musiek, drama en skilderkuns (dekor) verenig word (vgl Cassou 1984:19, 219-222, 272; Fleming 1986:385-387). In Wagner se musiekdramas herleef die droomwêreld van die ou Germaanse mitologie.

3.2.1.5 Oorsig

Die invloed van Nietzsche (1844-1900), die godsdienslose mistikus (Venter 1990:55) en van Debussy (1862-1918) op die Simboliste word hier slegs in die verbygaan genoem (vgl Cassou 1984:30-31, 134; ook 19, 22, 238-240).

Terwyl die positivistiese natuurwetenskap sy triomf gevier het – tot in die teologie en wel in die historisme – het die Simboliste en hulle geesgenote 'n nuwe denkrigting aangekondig. In hulle soeke na 'n dieper werklikheid is die wetenskap en die Christelike godsdiens bevaagteken en het hulle in die rigting van 'n 'mistieke idealisme' (Mathews 1986:30) beweeg. Daarmee is die geestesklimaat geskep vir die verskyning van die teosofie, wat 'n alternatief wou bied vir die koue wetenskap, die sensualisme en materialisme, die dogmatistiese bekrompenheid van die godsdiens en die verskeurdheid van die Christendom (vgl Blavatsky 1877, Vol 1 p: vii-viii).

3.2.2 Die VSA

Ook in die VSA was daar 'wegbereiders' van die teosofie. Enkeles word hier aangedui.

3.2.2.1 Transendentalisme

Vroeg in die negentiende eeu het Engelse vertalings van Oosterse geskrifte in die VSA bekend geword. Die bewonderaars van die Oosterse wysheid, onder wie veral filosofe en skrywers getel het, is Transendentaliste genoem (Burrows 1987:21). Die leidende figure was R W Emerson (1803-1882) en H D Thoreau (1817-1862). Hulle was wesenlik idealiste wat die gees as grondslag van die werklikheid aangeneem en na die verband van die eindige met die oneindige gesoek het. Emerson se mistieke panteïsme, verbind met 'n sterk individualisme, word deur Thoreau nagevolg (*Ensi-klopedie van die wêreld* 1972, 1977). Albei het eklekties uit die Ooste oorgeneem wat by die Amerikaanse opvatting van die outonomie van die individu ingepas het (Burrows 1987:21).

3.2.2.2 Spiritisme

Toe die Fox-susters op 31 Maart 1848 die geklop van 'n gees in hulle huis in Hydesville, New York, gehoor het, is die spiritisme gebore. Spiritisme as tak van die okkultisme sien in die 'kommunikasie' met die siele van afgestorwenes 'n bewys van die werklikheid van die onsienlike wêreld en van onsterflikheid. Die belangstelling in hierdie verskynsel het soos 'n veldbrand versprei en daarmee saam het ook ander verskynsels, soos gedagtelees, reise buite die liggaam en die buig van voorwerpe deur konsentrasie, aandag ontvang. Verenigings is gestig om paranormale verskynsels wetenskaplik te ondersoek. Hierdie 'wetenskaplike' ondersoek is egter nie deur objektiewe analise gedra nie maar deur 'n entoesiastiese wat in die paranormale verskynsels saligmakende tekens gesien het – tekens wat gewys het op die mens se inherente vermoëns om homself te herskep (vgl Burrows 1987:22).

Met die hoogty van die spiritisme het Blavatsky in New York aangekom. Aanvanklik het sy ywerig meegewerk. Sy het immers alreeds in 1870 in Kaïro 'n spiritis-tevereniging gestig. Ná die stigting van die Teosofievereniging het sy haar egter van die Spiritiste gedistansieer (Wisse 1909:45-46).

3.2.2.3 New thought

New Thought was 'n beweging nou verwant aan die spiritisme. Vir dié beweging se visie op die hoër werklikheid het Swedenborg die filosofiese grondslag voorsien. Mesmer (1734-1815) het die tegniek voorsien om 'n beswyming (hipnotiese toestand) te bewerk, waartydens die energiestroom van 'dierlike magnetisme' van die geneser na die pasiënt vloei. Die Amerikaanse psigiese geneser, Quimby, het Mesmer verbeter: nie dierlike magnetisme werk genesing nie, maar die krag van die gees.

Terry Cole-Whittaker, die hoëpriester van die suksesgodsdienst, stam uit hierdie geleedere. 'n Bekende uitspraak van haar is die volgende: 'You can have exactly what you want, if you want it, all the time' (Cole-Whittaker, in Burrows 1987:23). Burrows (1987:23) maak hieroor die raak opmerking: 'That affirmation could easily have been uttered by Madame Helena Petrovna Blavatsky.'

4. VAN 1880 NA 1980

In 1889 het Blavatsky in 'The key to theosophy' geskryf:

But I must tell you that during the last quarter of every hundred years an attempt is made by those Masters, of whom I have spoken, to help on the spiritual progress of Humanity in a marked and definite way. Towards the close of each century you will invariably find that an outpouring or upheaval of spirituality – or call it mysticism if you prefer – has taken place. Some one or more persons have appeared in the world as their agents, and a greater or less amount of occult knowledge and teaching has been given out.

(Blavatsky 1908:194)

Op 'n dag in 1982 het koerante dwarsoor die VSA 'n volbladadvertensie gedra waarin onder meer die volgende aangekondig is (Martin 1990:18): 'The world has had enough...of hunger, injustice, and war. There is an answer to our call for help, a world teacher for all humanity. **THE CHRIST IS NOW HERE.**'

Laasgenoemde aankondiging van Creme moet nie as 'n magiese vervulling van Blavatsky se stelling gesien word nie. Irrasionalistiese denkbeelde wat in die laaste kwart van die vorige eeu sigbaar geword het, kry in ons eeu verskerpte kontoere: Kierkegaard herleef by eksistensiefilosowe en dialektiese teoloë, die 'maatskappykritiek' van byvoorbeeld Wagner en Nietzsche kry in die hedendaagse neo-Marxisme 'n nuwe gestalte, die argwaan teen wetenskap en tegniek – nou versterk deur die

trauma van twee wêreldoorloë – neem toe, die soeke na vrede en 'n wêreldbroederskap word sterker en die belangstelling in die okkulte floreer.

Slegs enkele van bogemelde fasette word hier toegelig.

4.1 Teosofiese invloed

Die Teosofievereniging was teen die middel van die twintigste eeu in 55 lande bedrywig. Hulle ledetal op daardie tydstop was ongeveer 35 000 (Kok 1961:361). Tans kwyn die ledetal (vgl Martin 1985:257), waarskynlik omdat die meeste van hulle ideale deur die *New Age* oorgeneem is.

Propagandiste van die Teosofievereniging was egter sedert die dae van Blavatsky intens besig om die teosofiese leer te versprei. Die mees produktiewe en invloedrykste onder hulle was waarskynlik Bailey (vgl Cumbey 1983:49). Alice Bailey (1880-1949) het van 1919 tot 1949 nie minder nie as 25 boeke die lig laat sien. Baie hiervan is 'outomaties' geskryf, dit wil sê 'as dictated from the spiritual realm...' (Livesey 1986:31). Die 'gees' onder wie se leiding sy geskryf het, het homself as 'Die Tibetaan' (*Djwal Khul*) aan haar voorgestel (Burger 1987:3; kyk ook Bailey 1979 'Extract from a statement by the Tibetan'). Sy naam kom nie in Lazenby (1975:91-130) se lys van teosofiese meesters voor nie. Dit kan moontlik verklaar word deur die feit dat Bailey later met die Teosofievereniging gebreek het. Creme (1980:78) verwys egter weer na 'the Master D.K.' (met 'D.K.' bedoel hy 'Die Tibetaan').

Bailey het reeds in haar werke die koms van die tydperk van Akwarius as die *New Age* aangekondig (kyk bv Bailey 1979:22-23, 79-88, 182) en die gebruik van simbole (bv die reënboog en die eenhoring) en tegnieke soos meditasie, holistiese geneeskunde en musiekterapie voorgeskryf. Byna profeties klink haar tipering van die toekomstige rol wat reïnkarnasie gaan speel: 'This doctrine will be one of the keynotes of the new world religion, as well as the clarifying agent for a better understanding of world affairs' (Bailey 1979:116). Ewe profeties sê sy: 'Materialism as a mass principle will be rejected and the major spiritual values assume greater control' (Bailey 1979:129). Wie haar werke lees, moet met Burger (1987:4) saamstem: 'Haar werk het tot in die verstompendste besonderheid opdrag gegee vir die totstandkoming van die Nuwe Wêreldorde.'

Saam met die werke van Blavatsky en Besant bly die geskrifte van Bailey vir die eksponente van die *New Age* 'n ideologiese voedingsbron (vgl Creme 1980:15-18; Cumbey 1983:51).

4.2 Kunstenaarsinvloed

Teosofiese gedagtes is meer informeel deur kunstenaars oorgedra. Die bekende skilder, Piet Mondrian (1872-1944), was in 1909 lid van die Nederlandse Teosofievereniging. Hoewel hy sy lidmaatskap beëindig het, het die mistiek hom sy lewenskalk geboei (Elgar 1968:89,91).

Die Duitse skilder en beeldhouer, Max Ernst (1891-1976), het hom ook met okkultisme besig gehou. Terwyl Bailey 'outomaties' kon skryf, kon Ernst 'outomaties' skilder (Gatt 1970:34, 40; Ernst 1970:92).

Jean Delville (1867-1953) was 'n invloedryke skrywer en skilder. Cassou (1984: 65) tipeer hom as die 'master of philosophic symbolism' en sê: 'He struggled tirelessly in his capacity of initiate to awaken the world to the knowledge of ancient esoteric tradition...Later he became a convinced theosophist under the influence of Scriabin, and then a disciple of Krishna Murti.'

Die Russiese komponis Alexander Skrjabin (1872-1915) is reeds in die vorige paragraaf genoem. Wagner se 'Gesamtkunstwerk' het hierdie teosoof en mistikus in sy laaste lewensjare van iets groter laat droom: 'n reusagtige amfiteater, opgerig in 'n meer in Indië, waar 'n simfonie van musiek, poësie en dans, van klank, lig, kleur en geur uitgevoer kan word – 'n *misterium* vir die verlossing van die mensheid (Lesle 1988:9).

Bogenoemde voorbeelde illustreer die belangstelling in die mistiek en die okkulte wat gedurende die eerste helfte van die twintigste eeu steeds lewendig gebly het. In die geval van Ernst en sy geesgenote was hierdie belangstelling in die okkulte tegelyk uitdrukking van hul afkeer van die bestaande orde: van rasionalisme, materialisme en dogmatisme (vgl Rookmaaker 1970:144-151).

4.3 Die invloed van die kontra-kulture van die jare sestig

Die denkbeelde wat reeds in die laat-negentiende eeu in omloop was, het in die twintigste eeu konkrete gestalte gekry in die verskillende kontra-kulturele bewegings (bv die hippies, blommekinders, *Jesus people*) waarby 'n aansienlike persentasie van die jeug van veral die VSA betrokke was. Terselfdertyd het Oosterse ghoeroes hulle in toenemende mate in die Weste gevestig om die geestelike lugleegte van 'n gesekulariseerde kultuur te vul. Die Oosterse okkulte wysheid wat die ghoeroes verskaf het, is gretig deur die jeug geabsorbeer. Die hippies en ander groepe het verdwyn, maar hulle ideale het in die *New Age* finale beslag gekry (vgl Burrows 1987:18).

5. KONKLUSIE

Blavatsky se stelling van 1889 is nie korrek nie. Dit word gedra deur 'n sikliese geskiedenisbeskouing waarvolgens *Sat* periodiek wêreld laat ontstaan (Kok 1961: 360; Fussell 1911:407; vgl Blavatsky 1877, Vol 1:345-347). Haar opvatting word verder gedra deur die veronderstelling dat die sikliese patroon in die geskiedenis van eeu tot eeu gereflekteer word. Oënskylik gee Creme se sensasionele aankondiging in 1982, naamlik dat die Christus nou hier is, haar gelyk. Besant het egter in 1910 reeds aangekondig dat *Krishnamurti* die nuwe inkarnasie van Christus is en met die oog op sy werk is die *Orde van die ster in die Ooste* in 1911 gestig (Kok 1956:577; Mac Master 1967:75).

Die geval van *Krishnamurti* stel Blavatsky nie net in die ongeluk nie, maar toon ook aan dat die reaksie teen die positivistiese wetenskapsopvatting van die laat-negentiende eeu in die twintigste eeu sterker geword het. Dit is hierbo aangedui. Dat die teosofiese opvatting sedert 1975 in die *New Age* nuwe impetus gekry het, is duidelik. Dit het egter gebeur volgens 'n program wat Bailey aan haar dissipels voorgestel het (kyk Cumbey 1983:50).

Diametraal teenoor Blavatsky se uitspraak staan die stelling van die *New Age*-propagandis Marilyn Ferguson (1983:23): 'A leaderless but powerful network is working to bring about radical change in the United States. Its members have broken with certain key elements of Western thought, and they may even have broken continuity with history' (klem toegevoeg).

Die lineêre geskiedenisopvatting skemer in Ferguson se stelling nog deur. Ondertussen weet ons dat die geskiedenis in die hand van die lewende God is, die groot *Omeen* (van *aman* – 'vas wees' en *emeth* – 'waarheid'), die magtige vormer, 'Die voortdurend aan deze wereld werkt, Die haar draagt door het woord Zijner kracht en henenstuwet naar het einddoel' (Ten Boom 1948:198). Hy lei die geskiedenis. Hy lei die gedagtes van mense en beskik oor die kultuurpatrone van die wêreld. Hy beskik ook oor die *kairos* van die *New Age* en roep ons om teologies en pastoraal op hierdie 'natuurlike religiositeit' (Thiede 1991:65-70) antwoord te gee.

Literatuurverwysings

- Bailey, A A 1979. *The reappearance of the Christ*. 9th ed. New York: Lucis publishing Co.
- Berger, K 1984. s v Gnosis/Gnostizismus. *TRE*.
- Besant, A 1905. *De oude wijsheid*. Uit het Eng vert door A Waller. 3de hers dr. Amsterdam: Theosophische uitgeverijmaatschappij.
- 1922. s v Theosophical society. *Encyclopedia of religion and ethics*.

- Blavatsky, H P 1877. *Isis unveiled*. Facsim ed incorp Vols 1 & 2. London: Rider.
- 1908. *The key to theosophy*. 3rd rev ed. London: The Theosophical Publishing Society.
- Burger, M G (samest) 1987. Die nuwe era of die Tydperk van die Waterdraer. S l: *Die Basuin*.
- Burrows, R J L 1987. The coming of the *New Age*, in Hoyt, K (ed), *The New Age rage*, 17-32. Old Tappan: Revell.
- Cassou, J 1984. *The concise encyclopedia of symbolism*. Hertfordshire: Omega.
- Chamberlain, H S 1910. *Richard Wagner*. 5. Aufl. München: Bruckmann.
- Cox, M 1983. *Mysticism: The direct experience of God*. Wellingborough: The Aquarian Press.
- Crete, B 1980. *The reappearance of the Christ and the Masters of wisdom*. London: Tara Press.
- Cumbey, C E 1983. *The hidden dangers of the rainbow*. Rev ed. Shreveport, Louisiana: Huntington House.
- De la Guerre, F J 1991. Elke 'New Age' knie sal buig. Potchefstroom: F J de la Guerre.
- Elgar, F 1968. *Mondrian*. Transl from the French by T Walton. London: Thames & Hudson.
- Ensiklopedie van die wêreld* 1972. s v Emerson.
- 1977. s v Thoreau.
- Ernst, E 1970. *An informal life of Max Ernst as told by himself to a young friend (1961)*, in Gatt 1970:89-94. ■
- Feisser, J J L 1961. s v Schopenhauer. *Christelike Encyclopedie*.
- Ferguson, M 1983. *The Aquarian conspiracy*. Repr. London: Granada.
- Fleming, W 1986. *Arts and ideas*. 7th ed. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Fussell, J H 1911. s v Theosophy. *The new Schaff-Herzog encyclopedia of religious knowledge*.
- sa. *De theosofische beweging*. S l: s n (Kerk en secte, serie iv [5].)
- Gatt, G 1970. *Max Ernst*. London: Hamlyn.
- Gatta, J 1987. *A pastoral art*. London: Darton, Longman & Todd.
- Happold, F C 1984. *Mysticism*. Harmondsworth: Penguin.
- Kapp, J 1918. *Wagner: Eine Biographie*. 12. Aufl. Berlin: Schuster & Loeffler.
- Kok, A B W M 1956. s v Besant, Blavatsky. *Christelike Encyclopedie*.
- 1961. s v Theosophie, Theosofiese Gemeenskappen. *Christelike Encyclopedie*.
- Lazenby, C 1975. *The work of the Masters*. New York: Vantage Press.
- Lesle, L 1988. Bildermusik – Musikbilder. *Neue Zeitschrift für Musik* 149/4, 8-11.

- Livesey, R 1986. *Understanding the New Age*. Chichester: New Wine.
- Louw, J P & Nida E A (eds) 1988. *Greek-English Lexicon of the New Testament*, Vol 1. New York: United Bible Societies.
- Lucie-Smith, E 1988. *Symbolist art*. Repr. London: Thames & Hudson.
- Mac Master, R K 1967. s v Theosophy. *New Catholic Encyclopedia*.
- Martin, W 1985. *The kingdom of the cults*. 36th pr. Minneapolis: Bethany House.
- 1990. *Die nuwe era kultus*. Vert deur P Grobbelaar. Kaapstad: Struik.
- Mathews, P T 1986. *Aurier's symbolist art criticism and theory*. Ann Arbor, Mich: UMI Research Press.
- Parker, T H L 1982. The shadow and the sketch, in *Calvinus reformator*, 142-148. Potchefstroom: PU for CHE.
- Quispel, G 1959. s v Manicheïsme. *Christelike Encyclopedie*.
- Rookmaaker, H R 1961. s v Symbolisme. *Christelike Encyclopedie*.
- 1970. *Modern art and the death of a culture*. London: Inter-Varsity Press.
- Ryan, C J 1975. *What is Theosophy?* San Diego: Point Loma Publications.
- Scholem, G 1978. *On the Kabbalah and its symbolism*. 7th pr. New York: Schocken.
- Schulze, M M 1991. Die vrou as simbool van liefde en dood in die werke van die simboliste. BA Hons-referaat, PU vir CHO (ongepubliseer).
- Sewall, F 1910. *Swedenborg*. London: Constable.
- Ten Boom, W 1948. *Oud-Testamentiese kernbegrippen*. Amsterdam: Holland uitgeversmaatschappij.
- The Aquarian gospel of Jesus the Christ* 1980. 25th impr. Romford: Fowler.
- Thiede, W 1991. Religiosität und Hoffnung im Kontext von New Age. *Kerugma und Dogma* 37/1, 63-93.
- Tolsma, F J 1957. s v Etherisch lichaam. *Christelike Encyclopedie*.
- Van der Elst, J 1990. Symbolisme: 'n poging tot definiëring. *Literator* 2/1, 2-12.
- Venter, J J 1990. 'n Filosofiese perspektief op die New Age-beweging, in Van der Walt, B J (red), *Die New Age-Beweging*, 51-79. Potchefstroom: IRS.
- Wagner, R sa. *Mein Leben*. Leipzig: Bibliographisches Institut.
- Wisse, G 1909. *De moderne Theosophie*. Kampen: Kok.